

1.5 Násilí v rodině ve světle zahraničních výzkumů

Následující kapitola se věnuje zjištěním zahraničních, především amerických sociologických výzkumů z oblasti násilí v rodině a pokouší se tak ve stručnosti shrnout dosavadní směry bádání v této oblasti z pozice sociologických výzkumů. Představuje některá důležitá zjištění pramenící z těchto šetření, která mohou sloužit jako zajímavé a potřebné zarámování výsledků z výzkumu IVAWS.

1.5.1 Domácí násilí na ženách

Podle „National Crime Victimization Survey“ (U. S. Department of Justice 1994) bylo v roce 1992 51 % obětí násilí v intimních vztazích napadeno přítelem nebo přítelkyní, 34 % manželem(kou) a 15 % bývalým manželem(kou). Většina násilí se projevila ve formě fyzických napadení. Ženy byly desetkrát častěji obětí než muži. Roční míra viktimizace (podíl napadených během posledního roku) v intimních vztazích činila 5 % u žen a 0,5 % u mužů. Nejvyšší míra viktimizace byla prokázána u osob ve věku 20 až 24 let (15,5 %), nejnižší u starších 50 let.

„National Violence Against Women Survey“ (listopad 1995 až květen 1996, formou telefonních rozhovorů, viz (Tjaden, Thoennes 1998)) zkoumal 8 000 žen a 8 000 mužů a na základě jeho výsledků zažilo 52 % žen ve svém životě fyzické násilí buď jako dítě nebo v dospělosti, 56 % žen pak mělo zkušenost s fyzickým, sexuálním nebo psychickým násilím. Podíl těch, kdo zažili během života násilí od partnera, byl 22,1 % v případě fyzického násilí a 25,4 % v případě všech forem násilných útoků.

Nejvyšší míru incidence vykazovaly lehčí formy násilí jako strkání, sevření, facka (mezi 16 a 18 %), zatímco těžší formy (použití nože, bití) se vyskytovaly méně často (8,5 % u bití, 7 % v případě použití nože).

Podíl žen, které zažily násilí během posledního roku, byl 1,9 % v případě fyzického násilí a 3 % u jakéhokoli násilí, v případě násilí od partnera to bylo 1,3 % (fyzické násilí) a 1,8 % (jakékoli násilí).

1.5.2 Násilí žen proti mužům

Data z některých starších studií násilí v rodině doložila poměrně vysoký podíl násilí směřovaných na manžele ze strany jejich manželek – téměř stejně tak vysoký jako v případě násilí na ženách ze strany jejich partnerů (Straus, Gelles, Steinmetz 1980; Straus, Gelles, 1986). Výzkumníci však připomínají, že většina násilí pocházejícího ze strany žen má charakter sebeobrany; ženy také – což je logické vzhledem k fyzickým předpokladům – nezpůsobují tak těžká zranění jako muži. Naopak podle dvou národních výzkumů v USA ženy podle vlastních výpovědí zažívají násilí od svých partnerů či bývalých partnerů desetkrát častěji než muži (Bachman 1994). Tyto diskrepance mezi výzkumy mohou být způsobeny tím, co všechno se mezi „násilím“ započítává (zda jen takové násilí, které je považováno za trestný čin („crime“), nebo i ostatní formy).

Studie obecně potvrdily, že domácí násilí na ženách je častěji doprovázeno sexuálním i psychickým násilím (Saunders 1988) a ženy jakožto oběti násilí také častěji trpí psychickými poruchami v důsledku násilí. Konečně, odlišný je rovněž charakter násilí ze strany žen a mužů: podle Wilsonové a Dalyho (1992) muži výrazně častěji než ženy pronásledují a vraždí své bývalé partnerky, které je opustily, a častěji také vraždí své partnerky po dlouhé době jejich předchozího psychického týrání.

1.5.3 Sexuální násilí

Podle starší sociologické studie provedené v USA 10 % ze 323 žen uvedlo, že bylo během svého života alespoň jednou donuceno k sexuálnímu styku svým manželem (Finkelhor, Yllo 1985), v jiném výzkumu

(Russel 1984) to bylo 14 % ze 644 žen. Podle „Second National Family Violence Survey“ (Gelles 1992) 1,2 % vdaných žen uvedlo vynucený sexuální styk nebo pokus o vynucený sexuální styk se svým manželem během posledního roku.

1.5.4 Psychické násilí

Bohužel dosud existuje jen málo výzkumů, které se pokusily stanovit rozsah a formy psychického násilí mezi partnery. Hlavním důvodem tohoto nedostatku je problematické vytvoření nominální a operationalizovatelné definice tohoto jevu – tedy co to je psychické násilí? Straus a Sweet (1992) použili škálu „psychické agrese“ z tzv. „Conflict Tactics Scales“ a zjistili, že 74 % mužů a 75 % žen přiznalo, že v průběhu předchozího roku užili alespoň jednu z forem psychické agrese vůči svému partnerovi (Straus, Sweet 1992).

1.5.5 Děti jako svědkové domácího násilí

Osoby, které byly v dětství svědky domácího násilí, byly nedávno ze strany sociálních vědců identifikovány jako specifická skupina vyžadující samostatné výzkumné zkoumání a klinickou pozornost (Rosenberg, Rossman 1990). Sociologové a psychologové uvádějí, že zkušenost s pozorováním násilí mezi rodiči v dětství má pozdější negativní důsledky ve vzorcích chování, nezávisle na tom, zda bylo dítě samo týráno či nikoli (Jaffe, Wolfe, Wilson 1990; Osovsky 1995; Rosenberg, Rossman 1990). Značný vliv zkušeností s pozorováním násilí mezi rodiči v dětství a dospívání na pozdější vyšší pravděpodobnost setkat se s násilím (ať již jako oběť či jako agresor) potvrzují četné zahraniční studie (Thornberry, Lizotte, Krohn et al. 2003; Tremblay, Vitaro, Nagin et al. 2003; Loeber, Farrington, Stouthame-Loeber et al. 2003; Huizinga, Weiher, Espiritu et al. 2003 aj.).

1.6 Rizikové faktory domácího násilí

O tom, zda existují rizikové faktory při vzniku a rozvoji násilí v rodině, nepanuje mezi vědci shoda. Někteří argumentují tím, že násilí prostupuje všemi sociálními vrstvami, jiní s tím sice souhlasí, ale říkají, že nikoli rovnoměrně. Někteří dávají při vzniku násilí důraz na klíčovou úlohu psychologických faktorů, jiní sociálních a třetí skupina zdůrazňuje především faktory kulturní, například patriarchální uspořádání společnosti. Navíc, charakter datových zdrojů nemá vliv jen na incidenci a rozsah násilí, jak bylo zmíněno v předchozích kapitolách, ale také na to, jaké skutečnosti jsou označeny jako rizikové, či naopak ochranné faktory při vzniku a rozvoji násilí. Pokud jsou analýzy založeny na klinických datech nebo na oficiálních statistikách, definice rizikových faktorů je ztížena výběrovými chybami, chybami při labelování či nereprezentativností vzorku (Gelles 1975; Hampton, Newberger 1985). Sociologická výběrová šetření jsou naproti tomu „problematická“ tím, že určité sociální a demografické charakteristiky se často pojí jak s ochotou účastnit se výzkumů, tak s autostylizací při odpovědích na otázky.

Mimoto i do této oblasti proniká potřeba rozlišovat akty fyzického, psychického a sexuálního násilí. Mnoho vědců se domnívá, že fyzické násilí se koncepčně liší a vzniká na základě odlišných souvislostí a příčin než násilí psychické. Některé rizikové faktory se tak mohou vztahovat k fyzickému násilí, zatímco k jiným formám mohou být irelevantní (a obráceně).

Při pokusech o jakýsi výčet rizikových faktorů existuje ještě jeden problém: tyto pokusy bežděky vedou k tendenci vysvětlovat fenomén násilí jakožto důsledek jednoho nebo několika málo faktorů; takové pojetí je však zavádějící. Je třeba mít na mysli, že žádný do takové míry komplexní fenomén, jaký zkoumaná problematika bezesporu představuje, nemůže být kauzálně založen na modelu jednoho příčinného faktoru.

V následujícím textu se tak budeme zabývat rizikovými faktory spíše s heuristickými cíli – a s plným vědomím, že k násilí v rodině jakožto sociologickému fenoménu se vztahuje množství či celý komplex faktorů, které jsou navíc ve vzájemné interakci.

V následujícím textu uvádíme mezi vědci nejčastěji diskutované rizikové faktory vztahující se ke vzniku násilí v rodině (výčet je založen na zahraničních sociologických výzkumech a oficiálních statistikách, klinické studie neposkytují dostatečnou reprezentativitu případů).

1.6.1 Sociálnědemografické faktory

Věk: Stejně jako v případě násilných trestných činů násilí obecně (nikoli pouze v rámci rodiny), je nejvíce násilných aktů páčáno osobami ve věku 18 až 30 let.

Pohlaví: Podobně jako u kriminálního chování obecně i v rámci rodiny páchají muži více násilných činů než ženy. Diference v míře kriminality mužů a žen v rámci rodiny jsou však nižší než u celkové kriminality, zejména z důvodu násilí páchaného ženami na dětech (u žen je incidence vyšší, pokud je dítě mladší tří let, u mužů naopak převládá násilí u starších dětí (Gelles 2003: 850)). Podle většiny výzkumů se násilí mezi partnery z 95 % děje ze strany mužů (Gelles 2003: 850).

Příjem: Dosavadní výzkumy ukázaly, že míry násilí v rámci rodiny jsou vyjma sexuálního násilí vyšší v těch rodinách, kde je celkový příjem nižší než „životní minimum“ (resp. hranice chudoby, tzv. „poverty line“), oproti rodinám, kde je tento příjem vyšší.

Poznámka:

V USA je často zkoumán také vliv barvy pleti na incidenci a frekvenci násilí v rodině. Ačkoli se českého prostředí tato otázka tolik netýká, pro zajímavost uvádíme některé výsledky z průzkumů. Data z „National Crime Victimization Survey“ (NCVS, USA, 1994) prokázala o něco vyšší míru násilí mezi partnery u Afroameričanů oproti bílým (5,8 % oproti 5,4 %), u Hispánců to bylo 5,5 %. Co se týče násilí na dětech, „The Second Study of the National Incidence and Prevalence of Child Abuse and Neglect“ (National Center on Child Abuse and Neglect, 1988) neukázal žádné signifikantní rozdíly podle barvy pleti. Dva národní výzkumy násilí v rodině („National Family Violence Surveys“) poukázaly na užší vztah mezi rasou, resp. barvou pleti, a násilným chováním mezi partnery (vyšší míry násilí u Afroameričanů), než v případech násilí na dětech (podrobněji viz (Gelles 2003)).

1.6.2 Situační a environmentální faktory

Stres

Jakožto stresové faktory stojící v pozadí vzniku násilí byly mnohými vědci identifikovány nezaměstnanost jednoho nebo obou z partnerů, finanční problémy, život bez partnera, skutečnost, že se žena stala matkou ve velmi mladém věku (před 20. rokem), a sexuální problémy (Gelles, Straus 1988; Parke, Collmer 1975; Straus, Gelles, Steinmetz 1980).

Sociální izolace versus sociální podpora

Z výzkumů není zcela jasné, zda sociální izolace předchází vznik násilí nebo naopak; daná závislost navíc může být spíše náhodná než statistická. Nicméně, vědci často poukazují na to, že jedinci, kteří jsou sociálně izolováni od sousedů a příbuzných, mají vyšší pravděpodobnost násilného chování v rámci rodiny než ostatní. Sociální podpora se tak jeví jako významný ochranný faktor při vzniku a rozvoji násilí: přátelé a širší rodina mohou pomoci či poradit zejména obětem násilí. Existuje názor, že čím více je rodina integrována do sociálních struktur, tím menší je pravděpodobnost rozvoje násilných vzorců chování (Strauss et al. 1980).²⁸

28 V této souvislosti je zajímavé zmínit sociologickou teorii interakce a teorii sociálních sítí. Teorie interakce tvrdí, že základní příčinou delikventního chování je slabá sociální kontrola způsobená rozmělněním vazeb, které poutají individuuum ke konvenční společnosti. Zejména pro dospívající je tato sociální kontrola důležitá; je formována pevnými vazbami na rodiče a rodinu, dále úspěchem a výsledky ve škole a aspiracemi a vírou v konvenční modely úspěchu. Podle ní dospívající, kteří jsou pevně připoutáni a „monitorováni“ rodinou, mají malou pravděpodobnost stát se dlouhodobými delikventy: afektivní a kontrolní mechanismy rodinných procesů zde určují hranice svobody chování adolescentů. Naopak, dospívající, kteří mají slabé vazby s vlastní rodinou, jsou vyloučeni ze školního kolektivu či mají ve škole problémy a kteří nesdílejí konvenční modely úspěchu, čelí menšímu počtu sociálních bariér a mají tak vyšší pravděpodobnost delikvence (podrobněji viz Thornberry et al. 2003).

Teorie sociálních sítí pak doplňuje teorii interakce kvůli lepšímu porozumění struktuře a dynamice zmíněných vztahů mezi dospívajícími a rodiči. Zkoumá strukturu a obsah vazeb mezi aktéry spíše než aktéry samé: jak je daná síť vztahů strukturována a jaké jsou – zdali vůbec – specifické individuální vazby v této síti vysvětlující determinanty deviantního chování. Teorie předpokládá, že všechny sociální struktury do jisté míry omezují chování svých participantů – míra tohoto omezení pak závisí na struktuře dané sociální sítě.

Strukturální charakteristiky sociálních sítí zahrnují homogenitu (podobnost participantů z hlediska osobnostních charakteristik, postojů a chování), hustotu (stupeň četnosti kontaktů mezi členy), intimitu (stupeň intimity vztahů mezi členy), komplexitu (vztahuje se k počtu různých rolí, které členové mají v kontextu vzájemných vztahů) a stabilitu (proměnlivost vs. neměnnost charakteru vazeb v čase). Zatímco vrstevnické skupiny jsou charakteristické všemi těmito pěti atributy, rodina „disponuje“ pouze třemi z nich: homogenita, intimita a komplexita. Delikventní chování má vyšší pravděpodobnost vzniku tam, kde je jedinec součástí takové sociální sítě či sítí, které zmíněné chování dovolují či podporují: to je zejména případ, kdy je daná síť vztahů komplexní, má vysokou hustotu, vysoký stupeň intimity, je stabilní a jsou v ní členové, kteří vyjadřují podobné postoje pomoci podobných behaviorálních vzorců (podrobněji viz Thornberry et al. 2003).